

Valsts pētījumu programmas “Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” projekta Nr. VPP-FM-2020/1-0005 „Ēnu ekonomikas izpēte Latvijā (RE:SHADE)” saturiskais pārskats Nr. 3

Nelegālas darbības dēļ radušos nodokļu ieņēmumu zaudējuma apjoma aprēķins, izvērtējot finanšu operācijas un naudas plūsmu, ierosinot politikas pasākumus negūto nodokļu ieņēmumu samazināšanai

Galvenais autors Prof. Tālis J. Putniņš

2022. gada janvāris

Tulkojums no angļu valodas SIA Nordtext¹

¹ Neskaidrību gadījumā lūgums skatīties angļu valodas versiju.

Kopsavilkums

Galvenais šī darbu kompleksa mērķis ir aprēķināt kopējo zaudēto nodokļu apjomu, kas Latvijā radies neregistrētas un ēnu ekonomikas rezultātā 2020. gadā. Aprēķinos ir noteikts zaudētais nodokļu apjoms par *legālām* precēm un pakalpojumiem, kas veido daļu no skaidrās naudas vai nedeklarētās ekonomikas un ko apzīmējam ar “neiekasētajiem nodokļiem”. Nelegālas preces vai pakalpojumus, piemēram, narkotikas, ar nodokļiem aplikt nevar, jo tās nav atļautas, līdz ar to neiekasēto nodokļu aprēķinos tās neiekļauj.

Plaši skatoties, pieeja ir visus valstī pastāvošos nodokļus sadalīt komponentos (darbaspēka nodokļi, uzņēmumu nodokļi, pievienotās vērtības nodoklis, akcīzes nodoklis utt.), tad ar vispiemērotāko paņēmieni katram komponentam aprēķināt apjomu, kādā no šī nodokļa izvairās, pēc tam summējot visās kategorijās neiekasētos nodokļus.

Neiekasēto nodokļu kopsumma 2020. gadā ir aptuveni 2,745 miljardi EUR, kas līdzinās aptuveni 9,3% no IKP. Ēnu ekonomikas aktivitātes, neuzrādīšanu, izvairīšanos no nodokļiem un kontrabandu ir grūti aprēķināt precīzi, tāpēc mēs atstājam rezervi kļūdām aprēķinos, kā rezultātā iegūstam neiekasēto nodokļu apakšējo robežu 2,036 miljardi EUR un augšējo robežu 3,576 miljardi EUR. Ņemot vērā, ka kopējie nodokļu ieņēmumi 2020. gadā bija 9,361 miljards EUR, tas nozīmē, ka, pieskaitot neiekasēto nodokļu apjomu, tad, ja visi nodokļi būtu samaksāti un neviens neizvairītos no nodokļiem, 2020. gada kopējie ieņēmumi būtu 12,107 miljardi EUR. Aprēķinu apakšējā robeža tādējādi rāda, ka aptuveni 22,7 % no visiem potenciālajiem nodokļu ieņēmumiem neuzrādīšanas un ēnu ekonomikas rezultātā tiek zaudēti.

Neiekasēto nodokļu uzticamais intervāls rāda, ka zemākā robeža ir 2,036 miljardi EUR un augšējā robeža – 3,576 miljardi EUR. Šīs robežas ir noteiktas, modelējot dažādus scenārijus un izmantojot atšķirīgus pieņēmumus, pieņemot, ka ēnu ekonomikas aktivitāte, kontrabanda un neuzrādīšana tiešā veidā nav novērojama, bet ir aprēķināma.

Sadalot neiekasētos nodokļus komponentos, pašu lielāko daļu aizņem neiekasētie darbaspēka nodokļi, ko veido iedzīvotāju ienākumu nodoklis un sociālās apdrošināšanas iemaksas, kopā 77% no visiem zaudētajiem ieņēmumiem. Atklājums rāda, ka pastāv ievērojams potenciāls nodokļu ieņēmumu palielināšanai ar tādu politisku darbību palīdzību, kas samazina zaudēto darbaspēka nodokļu apjomu. Te ietilpst jebkādi pasākumi aplokšņu algu samazināšanai, īpaši jebkādas politikas ar mērķi novērst shēmas, kas izveidotas, lai no nodokļu nomaksas izvairītos lielu ienākumu guvēji, uz kuru rēķina kopumā rodas vislielākā neiekasēto nodokļu daļa salīdzinājumā ar to, cik lieliem nodokļu ieņēmumiem no šādām personām vajadzētu būt. Dažādi šādi pasākumi aplūkoti 3. darbu kompleksā.

Nākamais lielākais nodokļu starpības radītājs ir akcīzes nodoklis, uz kura rēķina ir 10% zaudēto nodokļu ieņēmumu. Starp akcīzes nodokļiem lielākā niegūto nodokļu pozīcija ir naftas produkti, īpaši transportlīdzekļos izmantotā dīzeļdegviela un benzīns, jo par šīm precēm tiek iegūta liela daļa no

akcīzes nodokļu ieņēmumiem (vairāk nekā puse). Akcīzes nodokļu kategorijā nākamā ir tabaka, lielākoties uz kontrabandas cigarešu rēķina, lai arī ar laiku šis komponents uzrāda lejupejošu tendenci, un pēc tās nākamais ir alkohols. No aplēstā nedeklarētā/nelegālā benzīna un dīzeļdegvielas patēriņa tiesībsardzības iestādes atklāj un atgūst tikai nelielu daļu, kas nozīmē, ka politika akcīzes nodokļa iekasēšanā par naftas produktiem varētu būt daudz efektīvāka.

Lielāko daļu no negūtajiem nodokļiem rada pievienotās vērtības nodoklis (PVN), uz kura rēķina ir 9% no visiem zaudētajiem nodokļu ieņēmumiem. Kas attiecas uz PVN, tam ir samērā zemi izvairīšanās rādītāji (ap 3,8%, kas ir zemāks rādītājs nekā citām nodokļu kategorijām), tomēr PVN rada lielu neiekasēto nodokļu daļu tāpēc, ka no visiem nodokļu ieņēmumiem PVN ir liels īpatsvars (29%). Pierādījumi no ES valstīm liecina, ka efektīva politika cīņā ar PVN nemaksātājiem ietver investīcijas informācijas tehnoloģijās, lai labāk sekotu līdz PVN maksājumu saistībām un mudinātu nodokļu maksātājus pildīt pienākumus iesniegt papildu informāciju, piemēram, nodrošinot atskaitīšanos reālā laikā un e-rēķinus.

1. Mērķis un nolūki

Galvenais šī darbu kompleksa mērķis ir aprēķināt neregistrētas uzņēmējdarbības rezultātā Latvijā neiekasēto nodokļu kopējo apjomu. Ņemot vērā, ka nelikumīgās preces un pakalpojumus (piem., narkotikas, zādzības, nelegālos ieročus utt.) nekad nebūtu iespējams deklarēt un aplikt ar nodokļiem, tie šajā darbu kompleksā nav iekļauti. Toties ir iekļauti ieņēmumi no *likumīgām* precēm un pakalpojumiem, kas ir naudas vai neuzrādītās ekonomikas daļa un kuras dēļ valdībai tiek radīti zaudējumi, neiekasējot nodokļus, šeit saukti par “neiekasētajiem nodokļiem”.

2. Metodes un rezultāti

2.1. Vispārējā pieeja

Ēnu ekonomikas aprēķinos bieži ietver:

- (i) IKP sadalīšanu komponentos, piem., iedzīvotāju ienākumi un uzņēmumu ienākumi (atbilstoši ienākumu pieejai IKP aprēķināšanā);
- (ii) katra komponenta neuzrādītās vai slēptās daļas aprēķinu un tad
- (iii) visu komponentu summēšanu.²

Līdzīgu pieeju var izmantot ēnu ekonomikas aktivitāšu rezultātā neiekasēto nodokļu aprēķinos, bet ar vienu būtisku atšķirību. Tā vietā, lai pirmajā solī sāktu ar IKP sadalīšanu komponentos, mēs sākam ar visu nodokļu ieņēmumu avotu sadalīšanu komponentos. Šī atšķirība nepieciešama, jo dažādas preces un pakalpojumi tiek aplikti ar nodokļiem pēc dažādām likmēm, tādējādi to īpatsvars kopējos nodokļu ieņēmumos atšķiras. Šī iemesla dēļ ēnu ekonomikas apjoma aprēķini kā procents no IKP neatbilst neiekasēto nodokļu ieņēmumu aprēķiniem. Tomēr aprēķini par neuzrādītām vai nedeklarētām darbībām dažādās ekonomikas nozarēs ir noderīgi kopējo zaudēto nodokļu aprēķināšanai.

Pēc tam mēs aprēķinām zaudētos nodokļu ieņēmumus katram nodokļu ieņēmumu komponentam un visbeidzot visu zaudēto nodokļu avotus saskaitām, tā iegūstot neiekasēto nodokļu kopsummu.

Lai iegūtu šos aprēķinus, mēs katram no nodokļu ieņēmumu komponentiem izmantojam tam vispiemērotāko metodiku, jo atšķirīgas slēpšanas formas prasa atšķirīgas aprēķinu metodes. Kad ir nepieciešams izmantot pieņēmumus, mēs analizējam kopējo zaudēto ieņēmumu aprēķinu jutīgumu attiecībā pret šiem pieņēmumiem, izskaitļojot zaudēto nodokļu ieņēmumu labāko un sliktāko scenāriju, atrodot to augšējo un apakšējo robežu. Ar šo pieeju tiek atzīts, ka nav iespējams aprēķināt precīzu skaitli un ka jebkurā aprēķinā jāparedz zināma rezerve kļūdām, un ir svarīgi to saprast.

² Piemēram, skatiet Putniņš un Sauka (2015).

Mēs veicām aprēķinus par 2020. gadu, jo tas ir pēdējais gads, par kuru šī ziņojuma rakstīšanas brīdī pieejami pilni nodokļu dati un ēnu ekonomikas aprēķini. Latvijas nodokļu ieņēmumu datiem mēs izmantojam Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) statistikas datu bāzi par Latvijas nodokļu ieņēmumu datiem.³ Izmantojot šo avotu, dati par nodokļiem dažādās valstīs ir konsekventi, strukturēti atbilstoši plaši atzītām nodokļu ieņēmumu kategorijām.

2.2. Nodokļu ieņēmumu sadalīšana sastāvdaļās

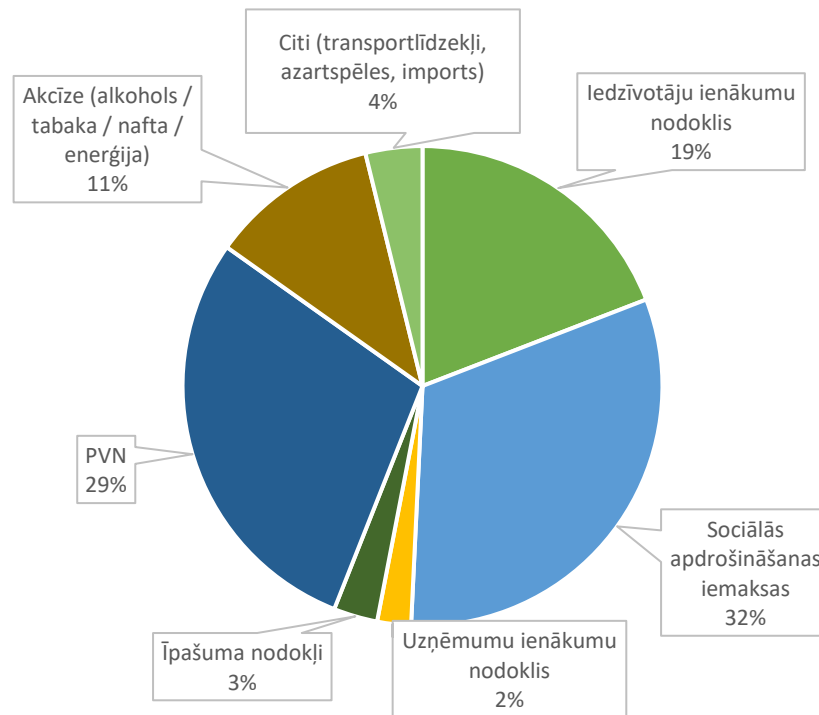
Tālāk 1. attēlā parādīts Latvijas kopējais nodokļu ieņēmumu sastāvs 2020. gadā katrā no lielākajām kategorijām. Informācija par to, kādi posteņi šajās kategorijās apkopoti, ir sniegti A pielikumā. Kategorijas dažos gadījumos ir sadalāmas sīkāk, vai arī apkopojamas. Piemēram, iedzīvotāju ienākumu nodoklis un sociālās apdrošināšanas iemaksas var apvienot kā darbaspēka nodokļus, bet uzņēmumu ienākumu nodokli un pievienotās vērtības nodokli (PVN) var apvienot kā uzņēmējdarbības nodokļus. Piemērs sīkākai sadalīšanai ir akcīzes nodoklis, kas iedalāms nodokļos par naftas produktiem, tabaku un alkoholu, kā arī citos akcīzes nodokļos.

Pēc 1. attēla skaidri redzams, ka darbaspēka nodokļi, ieskaitot iedzīvotāju ienākumu nodokli un sociālās apdrošināšanas iemaksas, veido mazliet vairāk par pusi (51%) no kopējiem nodokļu ieņēmumiem. Šī iemesla dēļ nedeklarētās “aplokšņu algas” un neuzrādītie darbinieki ir īpaši svarīgs ēnu ekonomikas komponents, jo tie samazina valdības ieņēmumus no vislielākā visu nodokļu ieņēmumu komponenta.

Attēls rāda arī, ka PVN un akcīzes nodokļi (par alkoholu, tabaku, naftu un enerģiju) ir būtiski valdības ienākumu avoti, uz kuru rēķina kopā ir 40% no nodokļu ieņēmumiem. Mazāki nodokļu komponenti ir uzņēmumu ienākumu nodoklis, īpašuma nodokļi (nekustamais īpašums) un citi nodokļi (transportlīdzekļi, azartspēles un imports).

³ <https://stats.oecd.org>

1. attēls: Nodokļu ieņēmumu struktūra Latvijā (2020)

1. tabulā apkopoti skaitļi par nodokļu komponentiem miljonos EUR un procentos no kopējiem nodokļu ieņēmumiem. 2020. gadā kopējie nodokļu ieņēmumi bija aptuveni 9,36 miljardi EUR jeb 32% no IKP.⁴ Šī ir nodokļu un IKP attiecība jeb kopējās ekonomiskās aktivitātes īpatsvars, ko valdība ir iekasējusi dažādu nodokļu veidā, tā ir līdzīga kā citās OECD valstīs (OECD valstīs 2020. gadā vidēji 34%), bet zemāka nekā vidēji Eiropas Savienības valstīs (2020. gadā vidēji 46%).⁵

⁴ IKP 2020. gadā (29,5 miljardi EUR) iegūts no Latvijas Statistikas biroja datiem (<https://stat.gov.lv/en/statistics-themes/economy/national-accounts/2411-gross-domestic-product-and-gross-value-added?themeCode=IK>)

⁵ <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm>

1. tabula: Nodokļu ieņēmumu struktūra Latvijā (2020)

	Milj. EUR	Procenti no kopējā
Iedzīvotāju ienākumu nodoklis	1790,98	19%
Sociālās apdrošināšanas iemaksas	2960,97	32%
Uzņēmumu ienākumu nodoklis	212,88	2%
Īpašuma nodokļi	277,45	3%
PVN	2698,29	29%
Akcīze (alkohols / tabaka / nafta / enerģija)	1062,34	11%
Citi (transportlīdzekļi, azartspēles, imports)	358,50	4%
KOPĀ	9361,41	100%

2.3. Zaudēto nodokļu ieņēmumu aplēses pa kategorijām

Mēs aprēķinām zaudētos nodokļu ieņēmumus katram atsevišķam nodokļu ieņēmumu komponentam, kā skaidrots tālāk, sākot ar lielākajiem nodokļu ieņēmumu komponentiem (darbaspēka nodokļi), kam seko uzņēmējdarbības nodokļi (ieskaitot PVN un uzņēmumu ienākumu nodokli), pēc tam mazākiem nodokļu komponentiem.⁶

Darbaspēka nodokļi, ieskaitot iedzīvotāju ienākumu nodokli (IIN) un sociālās apdrošināšanas iemaksas (SAI)

Pilns aprēķinos izmantoto pieņēmumu komplekts dots A pielikumā. Tabulās parādīts katrs aprēķinu solis, sīkāki rezultāti pievienoti B pielikumā. Pieejamas arī attiecīgās izklājlapas. Tālāk dots pārskats par izmantoto pieeju un izskaidroti galvenie rezultāti.

Iedzīvotāju ienākumu nodoklis ir ļoti sarežģīts, jo pastāv daudzi to ietekmējoši faktori, kas izmaina nodokļu likmes atšķirīgām personām. Te ietilpst progresīvā nodokļa likmes, kas piemērojamas dažādiem ienākumu līmeņiem, dažādi ar nodokli neapliekamie minimumi, kas atkarīgi, cita starpā, no apgādājamo personu skaita un mainīga koeficienta, solidaritātes nodoklis, piemērojamās nodokļu atlaides un tā tālāk.⁷ Tādējādi mūsu izmantotās pieejas ietvaros jāņem vērā sešas dažādas individu

⁶ Sīks nodokļu likmju apkopojums pa dažādiem nodokļu komponentiem atrodams šeit: <https://taxsummaries.pwc.com/latvia>, sīkāka informācija pieejama Finanšu Ministrijas vietnē <https://www.fm.gov.lv/en/tax-system-latvia>

⁷ Skatiet, piemēram <https://www.vid.gov.lv/lv/gada-neapliekamais-minimums> un <https://www.fm.gov.lv/en/tax-system-latvia>, un <https://lvportals.lv/skaidrojumi/313270-algas-pensijas-pasnodarbinata-ienakumi-kads-ir-neapliekamais-minimums-2020-gada-2020>

grupas un viņu nodokļu saistības, katras grupas nomaksātie nodokļi un, attiecīgi, neiekasētie nodokļi (nenokārtotās saistības vai parāda summa mīnus samaksātā summa).

Pirmās piecas grupas atbilst personām, kas ir oficiāli nodarbinātas, sagrupētas kvintilēs pēc deklarēto ienākumu līmeņa (norādītas kā Q1 līdz Q5). Katrā no šīm grupām mēs ņemam vērā vidējo personu. Ienākumu sadalījums kvintilēs iegūts no Latvijas mājsaimniecību finanšu un patēriņa pētījuma Latvijas Bankas datu bāzē.⁸

Sešās grupās ietilpst neuzrādīti vai neregistrēti darbinieki, kas nedeklarē savu nodarbinātību un arī savus ienākumus. Šādu darbinieku īpatsvars tiek aplēsts, izmantojot Putniņa un Saukas (2015) izstrādātu pieeju, kuras ietvaros ar aptaujas palīdzību iegūti darbu 1. kompleksā izmantotie mikrodati.

Katrai grupai neiekasētais iedzīvotāju ienākuma nodokļa (IIN) un sociālo apdrošināšanas iemaksu (SAI) apjoms ir aprēķināts pēc šādiem soļiem (daži rezultāti norādīti katrā solī):

- 1) Pēc Latvijas bankas datu bāzes datiem aplēsts iedzīvotāju 2020. gada vidējo ienākumu sadalījums grupās no Q1 līdz Q5⁹ un pēc 2020. gadā Latvijā uzrādīto bruto algu mediānas (EUR 895 mēnesī) atbilstoši Latvijas statistikas biroja datiem koriģēti līmeņi par laiku no 2017. līdz 2020. gadam.¹⁰ Skatiet B1 un B2 tabulu.
 - a. Pēc šī soļa B1 tabulā mēs redzam tipiskas ienākumu nevienlīdzības pazīmes. Piemēram, algu saņēmēji augstāko 20% ienākumu grupā saņem aptuveni pusi (50,6%) no Latvijas kopējiem iedzīvotāju ienākumiem. Zemāko 20% grupā algu saņēmēji saņem tikai 3,8% no kopējiem ienākumiem.
 - b. Augstāko 20% grupā vidējais deklarētais personas ienākums ir aptuveni EUR 3170 mēnesī, kamēr personas, kas ietilpst zemāko 20% ienākumu guvēju grupā, saņem aptuveni pusi no minimālās algas, t.i., ap EUR 236 mēnesī.
 - c. Nevienlīdzība ienākumu sadalījumā un progresīvais ienākumu nodoklis norāda, ka novēršot izvairīšanos no nodokļiem lielu ienākumu guvēju vidū, nodokļu ieņēmumu ziņā tas dotu vairāk labuma uz mazāku pārbaužu skaitu.
- 2) Nedeklarētu darbinieku īpatsvars ekonomikā aplēsts, izmantojot Putniņa un Saukas (2015) izstrādāto pieeju, kuras ietvaros ar aptaujas palīdzību iegūti darbu 1. kompleksā izmantotie mikrodati. Skatiet B2 tabulu.

⁸ <https://www.bank.lv/en/statistics/stat-data/hfcs>

⁹ <https://www.bank.lv/en/statistics/stat-data/hfcs>

¹⁰ https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_EMP_DS_DSV/DSV010c/table/tableViewLayout1/

- a. Aprēķini rāda, ka nedeklarēti ir 10,88% no visiem darbiniekiem.
 - b. Lai šīs bāzes aprēķinos ņemtu vērā nenoteiktību, mēs uzskatām, ka augšējā robeža ir +5% no šī skaitļa, bet apakšējā robeža ir -5% no tā. Robežas parāda ne tikai statistikas kļūdas rezervi, bet arī modeļa nenoteiktību (piem., Menkveld et al., 2021).
- 3) Neuzrādīto ienākumu (aploksņu algu) apjoms atbilstoši dažādiem vidējiem neto ienākumu līmeņiem aprēķināts atbilstoši Putniņa un Saukas (2015) aptaujas pieejai pēc iegūtajiem mikrodatiem iegūšanai, kas izmantota darbu 1. kompleksa ietvaros.¹¹ Skatiet B3 tabulu.
- a. Iedzīvotāju ienākumu neuzrādīšanas (aploksņu algu) rādītāji atkarībā no vidējo ienākumu grupas ietilpst robežās no 22,82% līdz 26,68%.
 - b. Atkal, lai bāzes aprēķinos ņemtu vērā nenoteiktību, mēs uzskatām, ka augšējā robeža ir +5% no šī skaitļa, bet apakšējā robeža ir -5% no tā.
- 4) Tiek aprēķināti *faktiski* samaksātie iedzīvotāju ienākumu nodokļi (IIN) un sociālās apdrošināšanas iemaksas (SAI) vidēji uz katru nodarbināto katrā kategorijā atbilstoši attiecīgajā kategorijā deklarētajiem iedzīvotāju ienākumu līmeņiem. Šis solis ir veikts, izmantojot Latvijas Finanšu ministrijas un “Swedbank” 2020. gadam izstrādāto ienākumu nodokļu kalkulatoru.¹² Skatiet B4 tabulu.
- a. Augstāko 20% ienākumu guvēju grupā ietilpstošie mēnesī vidēji samaksā IIN EUR 509 un sociālās iemaksas EUR 1112, kamēr zemāko 20% ienākumu grupā ietilpstošie nemaksā IIN (viņi atrodas zem nodokļu aprēķina sliekšņa), bet samaksā EUR 83 sociālās apdrošināšanas iemaksas.
- 5) Aprēķināti darbaspēka nodokļi (IIN un SAI), ko *kopā samaksājuši* dažādās kategorijās ietilpstoši nodarbinātie, kā arī katras kategorijas īpatsvars kopā nomaksātajos nodokļos. Skatiet B5 tabulu.
- a. Atspoguļojot ienākumu nevienlīdzību, bet arī skaitlim palielinoties ar progresīvās nodokļu likmes palīdzību, augstāko 20% grupā ienākumu guvēji, kā lēšams, kopumā ienes 1293 miljardus EUR gadā IIN, kas 2020. gadā ir aptuveni 72% no valsts kopumā iekasētā IIN. Personas, kas pieder pie nākamās lielāko 20% ienākumu grupas, kā aprēķināts, dod 414 miljonus EUR jeb 23% no kopējiem IIN ieņēmumiem. Pretēji tam

¹¹ Rādītāji iegūti, laikā no 2021. gada janvārim līdz martam telefoniski anonīmi aptaujājot 800 Latvijas uzņēmumu, un, pēc tam, kad izslēgti atteikumi atbildēt uz sensitīviem jautājumiem, ņemot vērā vidējās svērtās atbildes no visiem uzņēmumiem. Sīkāku informāciju skatiet darbu 1. kompleksā.

¹² <https://web.archive.org/web/2020111202132/https://blog.swedbank.lv/kalkulatori/darba-algas-kalkulators>

pārējie 60% ienākumu guvēju un neregistrēti darbinieki kopā dod tikai 5% no kopējiem IIN ieņēmumiem.

- b. Līdzīgi ir arī ar sociālās apdrošināšanas iemaksām: augstāko 20% ienākumu grupa kopumā sociālajās iemaksās samaksā 1495 miljardus EUR gadā, kas ir aptuveni 51% no 2020. gadā valstī kopumā iekasētajām sociālajām iemaksām. Nākamās augstāko 20% ienākumu grupas devums ir 698 miljoni EUR jeb 24% no kopējām sociālajām iemaksām. Zemāko 60% ienākumu guvēju grupa un neregistrēti darbinieki kopā dod tikai 26% no kopējiem VSAOI ieņēmumiem.
- 6) Aprēķināti nesamaksātie darbaspēka nodokļi (nodokļu saistības) vidēji uz strādājošo katrā kategorijā, pamatojoties uz viņu uzrādītajiem un aprēķinātajiem neuzrādītajiem ienākumiem. Lai to izdarītu, mēs piemērojam 3. solī aprēķinātos neuzrādītos ienākumus, tiem pieskaitām deklarētos ienākumus, tad ar nodokļu kalkulatoru atkal aprēķinām nesamaksātos nodokļus. Skatiet B6 tabulu.
- a. Neuzrādīto ienākumu dēļ katrā kategorijā vidēji viena strādājošā IIN un sociālās apdrošināšanas iemaksas (B6 tabula) ir augstākas nekā IIN un SAI, ko vidēji maksā attiecīgo kategoriju strādājošie (B4 tabula).
- 7) Saskaitot (summējot) katrā kategorijā neiekasētos darbaspēka nodokļus, iegūstam kopējo neiekasēto nodokļu summu. Katrā ienākumu kategorijā atskaitot kopā samaksātos nodokļus, iegūstam starpību jeb neiekasētos nodokļus (parāds mīnus samaksātais). Neiekasētie nodokļi ir izteikti EUR un kā procents no kopējām nodokļu saistībām. Skatiet B7 tabulu. Šie aprēķini atbilst pieņēmumos izmantotajai bāzei.
- a. Neiekasētā IIN apjoms ir aplēsts 1055 miljardi EUR gadā, kas nozīmē, ka zaudētie IIN ienākumi neuzrādīto ienākumu un ēnu ekonomikas rezultātā ir aptuveni 37% no kopējām IIN saistībām par deklarētajiem un nedeklarētajiem ienākumiem kopā.
 - b. Neiekasēto sociālo iemaksu apjoms ir aplēsts 1056 miljardi EUR gadā, kas nozīmē, ka neuzrādīto ienākumu un ēnu ekonomikas rezultātā zaudētās SAI ir aptuveni 26% no kopējām SAI saistībām par deklarētajiem un nedeklarētajiem ienākumiem kopā.
- 8) Tiek aprēķināta sarēķināto neiekasēto nodokļu augšējā un apakšējā robeža, aprēķiniem izmantojot dažādus galvenos pieņēmumus un izejas datus. Apakšējās robežas noteikšanai pieņemam, ka neuzrādīto ienākumu apjoms un neuzrādīto darbinieku īpatsvars ir par 5% mazāks nekā bāzes scenārijā. Tāpat tiek pieņemts, ka neuzrādītie darbinieki nopelna pusi no minimālās mēnešalgas, nevis minimālo mēnešalgu. Augšējās robežas noteikšanai pieņemam, ka neuzrādīto ienākumu apjoms un neuzrādīto darbinieku īpatsvars ir par 5% augstāks nekā

bāzes scenārijā. Tāpat tiek pieņemts, ka neuzrādītie darbinieki nopelna divas minimālās mēnešalgas, nevis vienu minimālo mēnešalgu. Skatiet B8, B9, B10 un B11 tabulas.

- a. Aprēķinātie neiekasētie IIN un SAI atrodas zem pieņemtās apakšējās robežas un augstāk par pieņemto augšējo robežu. Starpības tiks apkopotas tālāk.

2. tabulā dots kopsavilkums ar svarīgākajiem aprēķiniem par zaudētajiem nodokļu ieņēmumiem (neiekasētajiem nodokļiem) atbilstoši trim pieņēmumu komplektiem. Ēnu ekonomikas rezultātā zaudētā IIN apmērs 2020. gadā ir no 794 miljardiem EUR līdz 1,35 miljardiem EUR, kas nozīmē neiekasētus 30,72% līdz 42,98% no potenciālajiem IIN ieņēmumiem.

Aprēķinātais ēnu ekonomikas rezultātā zaudēto SAI apmērs 2020. gadā ir no 791 miljardiem EUR līdz 1,38 miljardiem EUR, kas nozīmē neiekasētus 21,07% līdz 31,80% no potenciālajiem SAI ieņēmumiem.

2. tabula: Aprēķinātie neiekasētie darba ņēmēju nodokļi (iedzīvotāju ienākumu nodoklis (IIN) un sociālās iemaksas)

	Aprēķinātā IIN starpība (milj. EUR)		Aprēķinātā sociālo iemaksu starpība (milj. EUR)		Izvairšanās no IIN rādītājs	Izvairšanās no sociālajām iemaksām, rādītājs
Bāze	€	1055	€	1056	37,07%	26,28%
Apakšējā robeža	€	794	€	791	30,72%	21,07%
Augšējā robeža	€	1350	€	1380	42,98%	31,80%

Nevienlīdzība ienākumu sadalījumā un progresīvās ienākumu nodokļa likmes norāda, ka, novēršot izvairīšanos no IIN un SAI (sīkāk tabulās B pielikumā) lielu ienākumu guvēju vidū, vēršoties pret izvairīšanos no nodokļiem un/vai pret shēmām, kuru mērķis ir iespēja lielāko ienākumu guvējiem izvairīties no nodokļiem, varētu ģenerēt daudz lielākus ieņēmumus uz daudz mazāku pārbaužu skaitu. Dažādi politiskie pasākumi ir aplūkoti darbu 3. kompleksa ietvaros.

Pievienotās vērtības nodoklis (PVN)

PVN ir vislielākā nodokļu ieņēmumu kategorija, tā ienes aptuveni 29% no visiem nodokļu ieņēmumiem (skatiet 1. tabulu iepriekš). Lai arī bieži vien uzskata, ka ir grūti izvairīties no nodokļiem, tomēr ienākumu nodoklis (kur bieži izmantots izvairīšanās paņēmieni ir aplokšņu algas), pastāv arī dažādi paņēmieni, kā izvairīties no PVN, dažas no tām ir relatīvi plašas shēmas, tīši izveidotas nolūkā izvairīties no nodokļiem.

Lai aplēstu PVN ieņēmumu īpatsvaru, kas tiek zaudēts dažādos izvairīšanās veidu un ēnu aktivitātes gadījumos, mēs esam sagatavojuši divus aprēķinus. Pirmais aprēķins ir pierādījumi, vadoties no mikrodatiem, kas iegūti atbilstoši Putniņa un Saukas (2015) izstrādātās aptaujas metodikai, kuru daudzās valstīs izmanto ēnu ekonomikas mērīšanai tās vissīkākajā līmenī. Atbilstoši šai pieejai izmantotas rūpīgi izstrādātas, anonīmas uzņēmumu aptaujas kombinācijā ar ekonometriskām korekcijām, ar ko novērš tēmas sensitīvā rakstura dēļ veidojošos atbilžu neobjektivitāti.

No 2021. gada janvāra līdz martam mēs veicām 800 Latvijas uzņēmumu (respondentu) telefona aptaujas. No pieejām, kuru pamatā ir aptaujas, izriet risks, ka netiks pienācīgi aplēsts, cik izplatīta ir iesaistīšanās ēnu ekonomikā, jo, ņemot vērā temata sensitīvo raksturu, respondenti var nesniegt atbildes vai sniegt nepatiesu informāciju. Mūsu pieeja šo risku samazina, jo mēs esam izmantojuši vairākas aptaujāšanas un datu vākšanas metodes, kas saskaņā ar iepriekšējiem pētījumiem nodrošina patiesākas atbildes.¹³ Sīkāks šo metožu apraksts ir dots Putniņa un Saukas (2015) darbā, tās paredz konfidencialitātes nodrošināšanu attiecībā uz respondentu identitāti, aptaujas pasniegšanu kā pētījumu par apmierinātību ar valdības politiku, sensitīvākos jautājumus iekļaujot pakāpeniski pēc tam, kad ir uzdoti mazāk sensitīvi jautājumi, turklāt ar neziņošanu saistītie jautājumi formulēti netieši.¹⁴

Uzdodot jautājumus par izvairīšanos no PVN, mēs izmantojam “netiešo” pieeju, proti, jautājam uzņēmējiem par “viņu nozares uzņēmumiem”, nevis “viņu uzņēmumu”. Gerksani (*Gerxhani*, 2007) ir aplūkojis šo pieeju kā metodi, ar kuras palīdzību iespējams iegūt patiesākas atbildes, un to izmanto, piemēram, Hanouseks un Palda (2004). Piemēram, galvenais aptaujā uzdotais jautājums, ko esam izmantojuši, ir: “Novērtējiet, lūdzu, kādu procentu no pievienotās vērtības nodokļa jūsu nozarē strādājošie uzņēmumi 2020. gadā nemaksā, viltojot rēķinus, izmantojot PVN “shēmas” un citus paņēmienus?”

Pēc atbildēm uz šo jautājumu par izvairīšanos no PVN mēs aprēķinām Latvijas uzņēmumu vidējo svērto vērtību. Aprēķinātajam izvairīšanās līmenim mēs aprēķinām arī 95% uzticamības intervālu, lai iegūtu augšējo un apakšējo aprēķināto rādītāju.

¹³ Piemēram, *Gerxhani* (2007), *Kazemier, Eck* (1992), un *Hanousek, Palda* (2004).

¹⁴ Lai palielinātu respondentu atsaucību un sniegto atbilžu patiesumu, anketas sākumā tiek uzdoti nesensitīvi jautājumi par apmierinātību ar valdības un nodokļu politiku, vēlāk pievēršoties sensitīvāka rakstura jautājumiem par ēnu ekonomikas darbībām un apzinātu ziņu nesniegšanu. Šāda “pakāpeniska” pieeja ir ieteikta metodiskos pētījumos par aptauju izstrādi nodokļu nemaksāšanas un ēnu ekonomikas kontekstā (piemēram, *Gerxhani*, 2007; un *Kazemier* un *van Eck*, 1992). Turklāt aptauja ir pasniegta kā pētījums par apmierinātību ar valdības politiku, nevis pētījums par nodokļu nemaksāšanu un ziņu nesniegšanu (līdzīgi *Hanousek, Palda*, 2004). Mēs arī garantējam respondentiem 100 % konfidencialitāti attiecībā uz viņu identitāti.

Otra pieeja ir izmantot aprēķināto neiekasēto PVN apjomu no ES 2021. gada ziņojuma par neiekasēto PVN.¹⁵ Ziņojumā neiekasētais PVN definēts kā “starpība starp maksājamo PVN un faktiskajiem ieņēmumiem no PVN. Tādējādi tas parāda zaudēto PVN apjomu salīdzinājumā ar teorētiski aprēķināto PVN.” Lai aprēķinātu neiekasēto PVN apjomu, ziņojumā “ievērota pieeja, izejot no patēriņa, kas izstrādāta neiekasētā PVN pētījuma ietvaros 2013. gadā un saskaņota ar Dalībvalstu iestādēm, lai nodrošinātu, ka visās Dalībvalstīs neiekasētais PVN tiek aprēķināts vienādi.”

Tālāk 3. tabulā doti pēc abām metodēm aprēķinātie neiekasētā PVN rādītāji (neiekasētā PVN procents). Pēc abām pieejām veiktie aprēķini ir ļoti līdzīgi. Piemēram, izmantojot aptaujā iegūtos mikrodatu, vidējais (bāzes) neiekasētā PVN rādītājs ir 8,28%, kamēr ES ziņojumā Latvijas neiekasētais PVN rēķināts 8,30%. Aptaujas paņēmiena (1. metode) priekšrocība ir tā, ka varam ģenerēt augšējo un apakšējo robežu, kas atbilst statistiskajam 95% uzticamības intervālam. Pēc šī intervāla redzams, ka izvairīšanās no PVN ietilpst robežās no 7,25% līdz 9,30%.

3. tabula Izvairīšanās no PVN, aprēķinātais rādītājs

1. metode ir mikrodati atbilstoši Putniņa un Saukas (2015) izveidotajam aptaujas paņēmienam. 2. metode ir ES ziņojumi par izvairīšanos no PVN.

	Pieeja	Aprēķinātais izvairīšanās rādītājs
1. metode	Vidējais (bāzes aprēķins)	8,28%
	Apakšējā robeža (95% TI)	7,25%
	Augšējā robeža (95% TI)	9,30%
2. metode	2. bāze	8,30%

Otrais solis ir aprēķināt neiekasēto PVN, izteiktu eiro. Lai to paveiktu, mēs sākam ar OECD statistikas datu bāzē par 2020. gadu norādītajiem PVN ieņēmumiem (iepriekš 1. tabula), pēc tiem aprēķinot kopējo potenciāli iekasējamo PVN, kas tiktu saņemts, ja neviens no nodokļiem neizvairītos.¹⁶

4. tabulā dots neiekasētais PVN, izteikts EUR gadā, aprēķināts atbilstoši dažādām pieejām. Te atkal atbilstoši atšķirīgajām izmantotajām pieejām veikto aprēķinu rezultāti ir ļoti līdzīgi, tie rāda, ka gadā valdības zaudējumi no neiekasētā, bet potenciāli iekasējamā PVN ir no 210 miljoniem EUR līdz 277 miljoniem EUR. Aprēķinātā bāze (vidējais) ir aptuveni 244 miljoni EUR gadā.

4. tabula: Aprēķinātais neiekasētais PVN, miljoni EUR gadā

¹⁵ Ziņojumu publicējis Eiropas Savienības publikāciju birojs (2021) <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bd27de7e-5323-11ec-91ac-01aa75ed71a1>

¹⁶ Ņemot vērā $Izvairīšanās\ rādītājs = (Nodokļu\ parāds - Samaksātie\ nodokļi) / Nodokļu\ parāds$, mēs formulu varam pārkārtot, iegūstot $Nodokļu\ parāds = Samaksātie\ nodokļi / (1 - Izvairīšanās\ rādītājs)$.

1. metode ir mikrodati atbilstoši Putniņa un Saukas (2015) izveidotajam aptaujas paņēmienam. 2. metode ir ES ziņojumi par izvairīšanos no PVN.

		PVN ieņēmumi kopā (milj. EUR)		Aprēķinātais nesamaksātais PVN (milj. EUR)		PVN starpība (milj. EUR)	
1. metode	Bāze	€	2698,29	€	2941,73	€	243,45
	Apakšējā robeža	€	2698,29	€	2909,23	€	210,94
	Augšējā robeža	€	2698,29	€	2974,97	€	276,68
2. metode	2. bāze	€	2698,29	€	2942,51	€	244,23

Uzņēmumu ienākumu nodoklis

Uzņēmumu ienākumu nodoklis vairāk neveido lielāko daļu no Latvijā iekasētajiem nodokļiem. 1. tabulā skatāms, ka 2020. gadā uzņēmumu ieņēmumu nodoklis Latvijā veido līdz 2% no nodokļu ieņēmumiem. Cēlonis tik zēmam skaitlim ir 2018. gadā veiktās uzņēmumu nodokļa reformas, kā arī fakts, ka lielākā daļa no maksājošiem uzņēmumiem ieguldījumu IKP dod caur PVN. Atbilstoši reformām uzņēmumu peļņas aplikšanu ar nodokļiem atliek līdz brīdim, kad šī peļņa tiek sadalīta dividendēs, un tikai tad tai piemēro uzņēmumu ienākumu nodokli.¹⁷

Tādējādi pieņēmumi par izvairīšanos no uzņēmumu ienākumu nodokļa nomaksu nav tik kritiski kā citiem nodokļu komponentiem, jo tas maz ietekmē neiekasēto nodokļu kopsommu, saskaitot dažādus nodokļu ieņēmumu komponentus.

Mūsu izmantotā pieeja izmanto pēc Putniņa un Saukas (2015) izstrādātās un darbu 1. kompleksā izmantotās aptaujas metodes iegūtos mikrodatos par uzņēmumu ienākumu neuzrādīšanu. Tālāk 5. tabula rāda, ka, ievērojot statistiski 95% uzticamības intervālu, 2020. gadā Latvijas uzņēmēju lēstie rādītāji vidēji ir 20,03% ar zemāko robežu 18,24% un augšējo robežu – 21,82%.¹⁸

Veicot dažus vienkāršus matemātiskus atvasinājumus, lai iegūtu formulu, kas mums ļauj pēc uzņēmumu ienākumu neuzrādīšanas rādītāja un faktiski samaksātā uzņēmumu ienākumu nodokļa aprēķināt neiekasētā uzņēmumu ienākumu nodokli, izteiktu EUR. Izmantojot šīs formulas, rezultātā aprēķinājām 5. tabulā norādītos neiekasētos uzņēmumu nodokļus.¹⁹

¹⁷ <https://taxsummaries.pwc.com/latvia/corporate/significant-developments>

¹⁸ Rādītāji iegūti, laikā no 2021. gada janvārim līdz martam telefoniski anonīmi aptaujājot 800 Latvijas uzņēmumu, un, pēc tam, kad izslēgti atteikumi atbildēt uz sensitīviem jautājumiem, ņemot vērā vidējās svērtās atbildes no visiem uzņēmumiem. Sīkāku informāciju skatiet darbu 1. kompleksā.

¹⁹ Pirmkārt, atzīstot, ka tad, kad uzņēmums izvēlas peļņu izmaksāt dividendēs un tam rodas pienākums maksāt nodokļus, mums ir divi galvenie vienādojumi: (i) Nodokļu ieņēmumi = *Uzrādītie ienākumi* × Faktiskā nodokļu likme un (ii) Nodokļu parāds = *Faktiskie ienākumi* × Faktiskā nodokļu likme, no kuriem mēs iegūstam tuvinājumu, ka Neiekasētie nodokļi% = $\frac{\text{Nodokļu parāds} - \text{Nodokļu ieņēmumi}}{\text{Nodokļu parāds}} =$

Tabulā redzams, ka neiekasētais uzņēmumu ienākumu nodoklis gadā ir no 47 miljoniem EUR līdz 59 miljoniem EUR ar vidējo (bāzes) aprēķināto vērtību 53 miljoni EUR gadā.

5. tabula: Aprēķinātais neiekasētais uzņēmumu ienākumu nodoklis, miljoni EUR gadā un procenti

	Faktiski iekasētie uzņēmumu ienākumu nodokļi (milj. EUR)	Aprēķinātais neiekasētais uzņēmumu ienākumu nodoklis (milj. EUR)	Neiekasētie nodokļi (milj. EUR)	Neiekasētie nodokļi, %
Vidējais (bāzes aprēķins)	€ 212,88	€ 266,20	€ 53,32	20,03%
Apakšējā robeža (95% TI)	€ 212,88	€ 260,36	€ 47,48	18,24%
Augšējā robeža (95% TI)	€ 212,88	€ 272,31	€ 59,43	21,82%

Akcīzes nodokļi

Akcīzes nodokļi par alkoholu, tabakas izstrādājumiem, naftu un enerģiju veido aptuveni 11% no kopējiem nodokļu ieņēmumiem (1. tabula). Kontrabanda un nedeklarētais šādu preču imports un tirdzniecība nozīmē zaudētus nodokļu ieņēmumus.

Valsts ieņēmumu dienesta (VID) dati par 2020. gadu rāda, ka nedaudz vairāk par pusi (52%) no visa akcīzes nodokļa ieņēmumiem dod naftas produkti. Ieskaitot šajā kategorijā arī dabasgāzi, šī daļa pieaug līdz 54% no visiem ieņēmumiem.²⁰ Nākamā lielākā pozīcija ir alkohols, kas ienes 23% no akcīzes nodokļa ieņēmumiem (5% no alus un 18% no pārējā alkohola). Tabaka ir nākamā ar 21% no akcīzes nodokļu ieņēmumiem. Citi akcīzes nodokļa avoti (kafija, daži bezalkoholiskie dzērieni, e-cigarettes) ir nebūtiski, uz to rēķina ir 2% no kopējiem akcīzes nodokļa ieņēmumiem.

Tātad, lai aprēķinātu zaudēto akcīzes nodokļu apmēru, mēs visus akcīzes nodokļu komponentus sadalām pamatkomponentos, aprēķināto neiekasēto nodokli piemērojam konkrētajam komponentam, tad summējam katrā komponentā zaudēto nodokļu ieņēmumu vērtības, izteiktas EUR.

- (i) Tabakas gadījumā neiekasētais nodokļu apjoms aprēķināts atbilstoši pieejai “no augšas uz leju” (vispirms aprēķina smēķētāju skaitu un viņu patērēto tabakas daudzumu, tad to

$$\frac{\text{Faktiskie ienākumi} - \text{Uzrādītie ienākumi}}{\text{Faktiskie ienākumi}} = \text{Uzņēmuma ienākumu neuzrādīšanas rādītājs. Uzņēmuma ienākumu neuzrādīšanas rādītājs, kas tiek aplēsts pēc aptaujā iegūtajiem datiem, tādējādi ir aptuveni vienāds ar neiekasēto uzņēmumu ienākumu nodokli. Tālāk mēs minētos vienādojumus pārkārtojam, lai iegūtu Nodokļu parāds} = \frac{\text{Nodokļu ieņēmumi}}{1 - \text{Neiekasētie nodokļi\%}} = \frac{\text{Nodokļu ieņēmumi}}{1 - \text{Uzņēmuma ienākumu neuzrādīšanas rādītājs}}.$$

²⁰ https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/akcizes_precu_aprite_2020.gada_.pdf

salīdzina ar oficiālajiem tabakas izstrādājumu pārdošanas un nodokļu datiem), kas Juruša, Šmites-Roķes un Gasūnes (2018) veiktajā pētījumā Latvijai noteikts 35% apjomā. Tomēr pētījumā, ko citē Latvijas Valsts ieņēmumu dienests (VID), lēsts, ka cigarešu kontrabanda vai neuzrādītājs cigarešu patēriņš 2018. gadā ir 18%.²¹ Tajā pašā avotā lēsts, ka tabakas kontrabandas apjomam ir tendence samazināties. Šos abus atšķirīgos aprēķinus mēs pieņemam attiecīgi par apakšējo un augšējo robežu. Bāzes aprēķinam mēs izmantojam abu rādītāju vidējo vērtību.

- (ii) Par alkoholu Pasaules veselības organizācija (PVO, 2018) aprēķinājusi, ka aptuveni 26% no kopējā alkohola patēriņa pasaulē netiek reģistrēts vai ir kontrabanda, līdz ar to tas nozīmē izvairīšanos no akcīzes nodokļiem.²² Konkrēti Latvijai Slimību profilakses un kontroles centra veiktā pētījumā tiek lēsts, ka aptuveni 10% no kopējā alkohola patēriņa ir nelegāls vai neregistrēts, bet konkrēti spirtam, kas veido lielāko īpatsvaru alkohola akcīzes nodoklī, rādītājs ir 25,3%.²³ Tādējādi mēs uzskatām 10% par apakšējo aprēķina robežu, un 26% – par augšējo robežu, bet aprēķinu bāze ir abu robežu vidējā vērtība.

- (iii) No naftas produktiem lielākā daļa ir dīzeļdegviela un benzīns mototransportlīdzekļiem. Kā lēsts Loskutova (2019) pētījumā par Latviju, 2018. gadā kopējais benzīna un dīzeļdegvielas patēriņš bija aptuveni 1,53 miljardi litru, legālais patēriņš bija 1,25 miljardi litru, bet nelegālā, neuzrādītā jeb kontrabandas patēriņa summa bija aptuveni līdz 0,28 miljardiem litru. Neuzrādīšanas jeb kontrabandas rādītājs tādējādi ir aptuveni 18,4%.²⁴ Mēs izmantojam šo aprēķinu par bāzi un aprēķinā nenoteiktības un iespējamo kļūdu rezervei augšējo robežu rēķinām +5% no aprēķinātās bāzes, bet par apakšējo robežu pieņemam -5% no aprēķinātās bāzes. No aplēstā nedeklarētā/nelegālā benzīna un dīzeļdegvielas patēriņa tiesībaizsardzības iestādes atklāj un atgūst tikai nelielu daļu, kas nozīmē, ka politika akcīzes nodokļa iekasēšanai par naftas produktiem varētu būt daudz efektīvāka.

²¹ <https://base.org.lv/wp-content/uploads/2019/06/Prezent%C4%81cija-BASE-forumam-12062019.pdf>

²² http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/en/

²³

https://www.spkc.gov.lv/upload/Petijumi%20un%20zinojumi/Atkaribu%20slimibu%20petijumi/Diana/atkaribu_izraisosu_vielu_lietosana.pdf

²⁴ Kontrabandas rādītājs (kontrabandas īpatsvars kopējā preču patēriņā) ir aptuveni vienāds ar par precīzi neiekasēto nodokļu apjomu.

- (iv) Visbeidzot, pārējās akcīzes preces sastāda nenozīmīgus 2% no nodokļu ieņēmumiem, līdz ar to mēs vienkārši izmantojam pārējo akcīzes kategoriju vidējo zemāko robežu, vidējo bāzi un vidējo augšējo robežu, jo specifiski šai grupai izmantotiem pieņēmumiem ir ļoti maza ietekme uz kopējo neiekasēto nodokļu apjomu, izteiktu EUR.

Pēc iepriekš izskatītajiem kontrabandas vai izvairīšanās rādītājiem, ņemot faktisko 2020. gadā katrā kategorijā iekasēto akcīzes nodokli, mēs aprēķinām neiekasēto akcīzes nodokļa apjomu EUR gadā.

Rezultāti 6. tabulā rāda, ka kopā visās akcīzes nodokļu kategorijās kontrabandas un nedeklarētu preču dēļ gadā tiek zaudēti no 168 miljoniem EUR līdz 390 miljoniem EUR, tām aprēķinātā bāze ir 269 miljoni EUR. Starp dažādām kategorijām vislielākais neiekasēto nodokļu apjoms ir par naftas produktiem un gāzi, galvenokārt tāpēc, ka tā ir vislielākā akcīzes nodokļu kategorija. Naftas produktiem un gāzei aprēķinātais neiekasētais akcīzes nodoklis ir no 89 līdz 175 miljoniem EUR gadā. Nākamā lielākā daļa ir tabakai aprēķināto neiekasēto akcīzes nodokli no 49 līdz 120 miljoniem EUR gadā. Trešais ir alkohols ar aprēķināto neiekasēto akcīzes nodokli no 27 līdz 86 miljoniem EUR gadā.

6. tabula: Aprēķinātais neiekasētais akcīzes nodoklis, miljoni EUR gadā un procenti

	Akcīzes nodokļa ieņēmumu proporcija	Nodokļu ieņēmumi (milj. EUR)	Neiekasētie nodokļi, % (apakšējā robeža)	Neiekasētie nodokļi, % (augšējā robeža)	Neiekasētie nodokļi, % (bāze / vidējais)	Neiekasētie nodokļi, milj. EUR (apakšējā robeža)	Neiekasētie nodokļi, milj. EUR (augšējā robeža)	Neiekasētie nodokļi, milj. EUR (bāze / vidējais)
Nafta un gāze	54%	€ 574	13%	23%	18%	€ 89	€ 175	€ 129
Alkohols	23%	€ 244	10%	26%	18%	€ 27	€ 86	€ 54
Tabaka	21%	€ 223	18%	35%	27%	€ 49	€ 120	€ 80
Cits	2%	€ 21	14%	28%	21%	€ 3	€ 8	€ 6
KOPĀ	100%	€ 1062				€ 168	€ 390	€ 269

Īpašuma nodokļi un citi nodokļi

Visbeidzot, pārējie nodokļu avoti, ieskaitot īpašumu, azartspēles, importa nodevas, veido daudz mazāku daļu no kopējiem nodokļu ieņēmumiem (ap 7% kopā, skatiet 1. tabulu). Tādējādi ir mazāk būtiski censties aplēst izvairīšanās rādītājus katrā no mazajām apakškategorijām. Tādējādi mēs zaudētajiem nodokļu ieņēmumiem pieņemam koeficientus labākajam un sliktākajam gadījumam.

Īpašuma nodokļus galvenokārt veido regulāri maksājami nekustamā īpašuma nodokļi, no tiem izvairīties, slēpjot pienākumu maksāt nodokļus, ir visai grūti. Šī iemesla dēļ pieņemam, ka izvairīšanās rādītājs ir samērā zems ar apakšējo robežu 2% un augšējo robežu 10%.

Nodokļu kategorijā “citi”, kur ietilpst azartspēles, imports un transportlīdzekļi, ir lielāka varbūtība dažādos veidos izvairīties no nodokļiem, līdz ar to mēs pieņemam plašākas robežas, ņemot vērā lielāku nenoteiktību. Konkrēti, mēs pieņemam, ka apakšējā robeža ir 5% un augšējā robeža 20% no bāzes, kas ir abu robežu vidējais rādītājs.

Ņemot vērā šos vienkāršos pieņēmumus, 7. tabula rāda, ka zaudētie, potenciāli iekasējamie īpašuma un citi nodokļi ir no 25 miljoniem EUR līdz 120 miljoniem EUR gadā.

7. tabula: Aprēķinātie neiekasētie nekustamā īpašuma un citi nodokļi, milj. EUR un procenti

	Nodokļu ieņēmumi (milj. EUR)	Neiekasētie nodokļi, % (apakšējā robeža)	Neiekasētie nodokļi, % (augšējā robeža)	Neiekasētie nodokļi, % (bāze / vidējais)	Neiekasētie nodokļi, milj. EUR (apakšējā robeža)	Neiekasētie nodokļi, milj. EUR (augšējā robeža)	Neiekasētie nodokļi, milj. EUR (bāze / vidējais)
Īpašums	€ 277	2%	10%	6%	€ 6	€ 31	€ 18
Cits	€ 358	5%	20%	13%	€ 19	€ 90	€ 51
KOPĀ	€ 636				€ 25	€ 120	€ 69

2.4. Dažādu nodokļu ieņēmumu kategorijām aprēķināto neiekasēto nodokļu apjoma kombinācijas

Pēdējais solis ir summēt dažādās nodokļu kategorijās zaudētos nodokļu ieņēmumus. Mēs to darām atsevišķi ar visām aprēķinātajām apakšējām robežvērtībām, tad augšējām robežvērtībām, pēc tam – visām bāzēm (vidējais no labākajiem aprēķiniem).

8. tabulā doti aprēķinātie Latvijā kopā neiekasētie nodokļi. Kopumā ēnu ekonomikas darbību rezultātā, izvairoties no nodokļiem, neuzrādot faktus un kontrabandas dēļ, ir zaudēti no 2036 miljardiem EUR līdz 3576 miljardiem EUR potenciāli iekasējamu nodokļu ieņēmumu. Aprēķinātā bāze (labākajā gadījumā) ir 2745 miljoni EUR gadā. Zaudētie nodokļu ienākumi kopā ir aptuveni 9,3% no IKP, tādējādi tā ir ekonomiski nozīmīga summa.

Ņemot vērā, ka kopējie nodokļu ieņēmumi 2020. gadā bija 9,361 miljards EUR, tas nozīmē, ka, pieskaitot neiekasēto nodokļu apjomu, tad, ja visi nodokļi būtu samaksāti un neviens neizvairītos no nodokļiem, 2020. gada kopējie ieņēmumi būtu 12,107 miljardi EUR. Aprēķinu apakšējā robeža tādējādi rāda, ka aptuveni 22,7 % no visiem potenciālajiem nodokļu ieņēmumiem neuzrādīšanas un ēnu ekonomikas rezultātā tiek zaudēti.

8. tabulā redzams, ka lielāko vairumu zaudēto nodokļu ieņēmumu veido iedzīvotāju ienākumu nodoklis un sociālās apdrošināšanas iemaksas. Kopumā uz šo divu nodokļu rēķina 2020. gadā nav iekasēts aptuveni 2,1 miljards EUR jeb 77% no visās kategorijās kopā zaudētajiem nodokļu ieņēmumiem.

Nākamā lielākā pozīcija ir akcīzes nodoklis, kas veido aptuveni 10% no kopā zaudētajiem nodokļu ienākumiem, pēc tam – PVN, kas nozīmē aptuveni 9% no kopā zaudētajiem nodokļu ienākumiem.

Šie rezultāti rāda, ka pastāv ievērojams potenciāls nodokļu ieņēmumi palielināšanai ar tādu politisku darbību palīdzību, kas samazina zaudēto darbaspēka nodokļu apjomu. Te pieskaitāmas jebkādas darbības aplokšņu algu esamības un apjoma samazināšanai un tādu nodokļu shēmu izskaušana, kas no nodokļiem ļauj izvairīties lielu ienākumu guvējiem. Dažādas politiskas darbības, vērstas pret ienākumu slēpšanu un izvairīšanos no nodokļiem, mēs aplūkojam darbu 3. kompleksa ietvaros.

Pastāv arī ievērojams potenciāls gūt ienākumus no akcīzes nodokļa un PVN. Starp akcīzes nodokļiem lielākā neiegūto nodokļu pozīcija ir naftas produkti, īpaši transportlīdzekļos izmantotā dīzeļdegviela un benzīns, jo par šīm precēm tiek iegūta liela daļa no akcīzes nodokļu ieņēmumiem (vairāk nekā puse). No aplēstā nedeklarētā/nelegālā benzīna un dīzeļdegvielas patēriņa tiesībsargāšanas iestādes atklāj un atgūst tiek tikai nelielu daļu, kas nozīmē, ka politika akcīzes nodokļa iekasēšanai par naftas produktiem varētu būt daudz efektīvāka (Loskutovs, 2019).

Pierādījumi no ES valstīm liecina, ka efektīva politika cīņā ar PVN nemaksātājiem ietver investīcijas informācijas tehnoloģijās, lai labāk sekotu līdzi PVN maksājumu saistībām un mudinātu nodokļu maksātājus pildīt pienākumus iesniegt papildu informāciju, piemēram, nodrošinot atskaitīšanos reālā laikā un e-rēķinus (CASE et al., 2021).

8. tabula: Aprēķinātie Latvijā neiekasētie nodokļi kopā, sadalīti pa nodokļu kategorijām (2020)

	Aprēķinātā neiekasēto nodokļu bāze (milj. EUR)	Neiekasētie nodokļi, milj. EUR (apakšējā robeža)	Neiekasēto nodokļu augšējā robeža (milj. EUR)	Neiekasēto nodokļu īpatsvars
Iedzīvotāju ienākumu nodoklis	€ 1055	€ 794	€ 1350	38%
Sociālās apdrošināšanas iemaksas	€ 1056	€ 791	€ 1380	38%
Uzņēmumu ienākumu nodoklis	€ 53	€ 47	€ 59	2%
Īpašuma nodokļi	€ 18	€ 6	€ 31	1%
PVN	€ 243	€ 211	€ 277	9%
Akcīze (alkohols / tabaka / nafta / enerģija)	€ 269	€ 168	€ 390	10%
Citi (transportlīdzekļi, azartspēles, imports)	€ 51	€ 19	€ 90	2%
KOPĀ	€ 2745	€ 2036	€ 3576	100%

3. Galvenie secinājumi

Šajā ziņojumā ir aplēsts Latvijā zaudēto nodokļu ieņēmumu apjoms, kas radies ēnu ekonomikas dēļ, cilvēkiem izvairoties no nodokļiem, slēpjot faktus, kā arī kontrabandas rezultātā.

Neiekasēto nodokļu kopsumma 2020. gadā ir aptuveni 9,3% no IKP jeb aptuveni 2,745 miljardi EUR. Ēnu ekonomikas aktivitātes, neuzrādīšanu, izvairīšanos no nodokļiem un kontrabandu ir grūti aprēķināt precīzi, tāpēc mēs atstājam rezervi kļūdām aprēķinos, nosakot neiekasēto nodokļu apakšējo robežu 2,036 miljardi EUR un augšējo robežu 3,576 miljardi EUR.

Lielākais īpatsvars ir neiekasētajiem darbaspēka nodokļiem, ko veido iedzīvotāju ienākumu nodoklis un sociālās apdrošināšanas iemaksas, kopā 77% no visiem zaudētajiem ieņēmumiem. Atklājums rāda, ka pastāv ievērojams potenciāls nodokļu ieņēmumu palielināšanai ar tādu politisku darbību palīdzību, kas samazina zaudēto darbaspēka nodokļu apjomu. Te ietilpst jebkādi pasākumi aplokšņu algu samazināšanai, īpaši jebkādas politikas ar mērķi novērst shēmas, kas izveidotas, lai no nodokļu nomaksas izvairītos lielu ienākumu guvēji, uz kuru rēķina kopumā rodas vislielākā neiekasēto nodokļu daļa salīdzinājumā ar to, cik lieliem nodokļu ieņēmumiem no šādām personām vajadzētu būt.

Nākamais lielākais nodokļu starpības radītājs ir akcīzes nodoklis, uz kura rēķina ir 10% zaudēto nodokļu ieņēmumu. Starp akcīzes nodokļiem lielākā neiegūto nodokļu pozīcija ir naftas produkti, īpaši transportlīdzekļos izmantotā dīzeļdegviela un benzīns, jo par šīm precēm tiek iegūta liela daļa no akcīzes nodokļu ieņēmumiem (vairāk nekā puse). Akcīzes nodokļu kategorijā nākamā ir tabaka, lielākoties uz kontrabandas cigarešu rēķina, lai arī ar laiku šis komponents uzrāda lejupejošu tendenci, un pēc tās nākamais ir alkohols. No aplēstā nedeklarētā/nelegālā benzīna un dīzeļdegvielas patēriņa tiesībsardzības iestādes atklāj un atgūst tikai nelielu daļu, kas nozīmē, ka politika akcīzes nodokļa iekasēšanā par naftas produktiem varētu būt daudz efektīvāka.

Lielāko daļu no negūtajiem nodokļiem rada pievienotās vērtības nodoklis (PVN), uz kura rēķina ir 9% no visiem zaudētajiem nodokļu ieņēmumiem. Kas attiecas uz PVN, tam ir samērā zemi izvairīšanās rādītāji (ap 3,8%, kas ir zemāks rādītājs nekā citām nodokļu kategorijām), tomēr PVN rada lielu neiekasēto nodokļu daļu tāpēc, ka no visiem nodokļu ieņēmumiem PVN ir liels īpatsvars (29%). Pierādījumi no ES valstīm liecina, ka efektīva politika cīņā ar PVN nemaksātājiem ietver investīcijas informācijas tehnoloģijās, lai labāk sekotu līdz PVN maksājumu saistībām un mudinātu nodokļu maksātājus pildīt pienākumus iesniegt papildu informāciju, piemēram, nodrošinot atskaitīšanos reālā laikā un e-rēķinus.

Šī darbu kompleksa zinātniskais nopelns ir tāds, ka pēc mūsu rīcībā esošajām ziņām, šis ir pirmais zinātniskais pētījums, kurā skaitliski noteikts neiekasēto nodokļu kopējais apjoms, ko radījusi ēnu ekonomika un izvairīšanās no nodokļiem. Kamēr iepriekšējos pētījumos ir aprēķināti atsevišķi nodokļu ieņēmumu komponenti, šeit esam izmantojuši visaptverošāku pieeju un aprēķinājuši *visus* zaudēto nodokļu ieņēmumu komponentus.

Atsauces

- CASE Center for Social and Economic Research, Directorate-General for Taxation and Customs Union (European Commission), Institute for Advanced Studies, Poniatowski, G., Bonch-Osmolovskiy, M., Śmietanka, A. (2021). VAT Gap in the EU Report 2021, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021. Pieejams vietnē: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bd27de7e-11ec-91ac-01aa75ed71a1-01aa75ed71a1>
- Fadejeva, L., Lapins, J., Zorgenfreiņa, L. (2018). Results of the household finance and consumption survey in Latvia, Bank of Latvia Discussion Paper.
- Gerxhani, K. (2007). "Did you pay your taxes?" How (not) to conduct tax evasion surveys in transition countries. *Social Indicators Research* 80, 555-581.
- Hanousek, J. & Palda, F. (2004). Quality of government services and the civic duty to pay taxes in the Czech and Slovak Republics, and other transition countries. *Kyklos* 57(2), 237-252.
- Jurušs, M., Šmite-Roķe, B. and Gasūne, L. (2018). Excise Duty Gap on Cigarettes. *Engineering Economics* 29(4), 419-423.
- Kazemier, B. & van Eck, R. (1992). Survey investigations of the hidden economy. *Journal of Economic Psychology* 13, 569-587.
- Loskutovs, A. (2019) Latentās noziedzības apmēra izzināšana, kuras radīto noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana ir potenciāli bīstama starptautiskajai finanšu sistēmai un Eiropas Savienības kopējam tirgum (Rīga, 2019)
- Menkveld, A. J., Dreber, A., Holzmeister, F., Huber, J., et al. (2021). Non-Standard Errors (November 23, 2021). Pieejams SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3961574>
- Putnins, T. & Sauka, A. (2015). Measuring the shadow economy using company managers. *Journal of Comparative Economics* 43, 471-490.
- RE:SHADE Authors (2021). Report on Work Package 1, Analysis of the determinants of the shadow economy in Latvia, May 2021.
- WHO (2018). Global status report on alcohol and health 2018, Geneva: WHO. Pieejams: http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/en/

A pielikums: Pieņēmumi un tuvinājumi

Vispārēja rakstura informācija

- 1) Visi aprēķini veikti par 2020. gadu.
- 2) Dati par nodokļu ieņēmumiem Latvijā no OECD statistikas datu bāzes ir precīzi.

Ieņēmumu mērījumi pa nodokļu ieņēmumu komponentiem

- 3) Nodokļi par dividendēm un peļņu no kapitāla pieauguma veido tikai nelielu īpatsvaru no visiem iedzīvotāju ienākumiem (piem., 2020. gadā nodoklis peļņai no kapitāla OECD datu bāzē atsevišķi netika norādīts), līdz ar to mēs visus iedzīvotāju ienākumu nodokļus iekļaujam vienā kategorijā. Faktiski šī izvēle attiecas uz aprēķināto izvairīšanās rādītāju visās mazajās iedzīvotāju ienākumu kategorijās, arī uz dividendēm un peļņas no kapitāla.
- 4) Iedzīvotāju ienākumu nodokļi ir summa OECD datu bāzes pozīcijās “1100 Ienākumu, peļņas un kapitāla pieauguma nodokļi” un “3000 Algu un darbaspēka nodokļi”.
- 5) Sociālās apdrošināšanas iemaksas OECD datu bāzē ierakstītas pozīcijā “2000 Sociālās apdrošināšanas iemaksas (SAI)”.
- 6) Uzņēmumu ienākumu nodoklis OECD datu bāzē ierakstīts pozīcijā “1200 Uzņēmumu ienākumu, peļņas un kapitāla pieauguma nodokļi”, kas ir tas pats, kas “1210 Par korporatīvo peļņu”.
- 7) Īpašuma nodokļi OECD datu bāzē ierakstīti pozīcijā “4000 Īpašuma nodokļi”. Šo kategoriju mēs uzskatām par nekustamā īpašuma nodokļiem, jo lielākais vairums īpašuma nodokļu tiek iekasēti par nekustamo īpašumu (piem., 2020. gadā no īpašuma nodokļos samaksātajiem 277 miljoniem EUR 222 miljoni EUR jeb 80% ietilpa kategorijā “4100 Regulāri nekustamā īpašuma nodokļi”). Aprēķināto rādītāju par izvairīšanos no nekustamā īpašuma nodokļa mēs tādējādi attiecinām arī uz citiem mazākiem nekustamā īpašuma nodokļu komponentiem, piemēram, dāvinājuma un mantojuma nodokļiem.
- 8) Pievienotās vērtības nodoklis (PVN) ir aptuveni attiecināms uz OECD datu bāzes kategoriju “5110 Vispārēji nodokļi par precēm un pakalpojumiem”.
- 9) Akcīze (alkoholam, tabakai, naftai, enerģijai) OECD datu bāzē ierakstīts pozīcijā “5121 Akcīze”.
- 10) Citus nodokļus, neskaitot jau norādītos (piem., transportlīdzekļu, azartspēļu, importa nodokļi) var attiecināt uz pozīciju “5000 Nodokļi par precēm un pakalpojumiem”, neskaitot PVN un akcīzi. Nodokļu kategorija “Citi” ir neliela daļa no visiem kopējiem nodokļu ieņēmumiem, jo 2020. gadā uz tās rēķina ir tikai 3,8% no visiem nodokļu ieņēmumiem.

Vispārējās formulas neiekasēto nodokļu komponentu aprēķināšanai

- 11) Tālāk dotie vienādojumu komplekti izmantoti arī (i) Nodokļu ieņēmumi = Uzrādītie ar nodokli apliekamie ienākumi × Faktiskā nodokļu likme un (ii) Nodokļu parāds = Faktiskie ar nodokli apliekamie ienākumi × Faktiskā nodokļu likme, no kā iegūstam tuvinājumu, ka Neiekasētie nodokļi% = $\frac{\text{Nodokļu parāds} - \text{Nodokļu ieņēmumi}}{\text{Nodokļu parāds}} = \frac{\text{Faktiskie ar nodokli apliekamie ienākumi} - \text{Uzrādītie ar nodokli apliekamie ienākumi}}{\text{Faktiskie ar nodokli apliekamie ienākumi}} =$ *Neuzrādīšanas rādītājs*.

- 12) Mēs arī pārkartojām iepriekšējos vienādojumus. *Izviršanās rādītājs (vai neuzrādīšanas rādītājs) = Neiekasētie nodokļi% =* $\frac{\text{Nodokļu parāds} - \text{Samaksātie nodokļi}}{\text{Nodokļu parāds}}$ Ņemot to vērā, mēs formulu varam pārkartot, iegūstot $\text{Nodokļu parāds} = \frac{\text{Nodokļu ieņēmumi}}{1 - \text{Izviršanās rādītājs}} = \frac{\text{Nodokļu ieņēmumi}}{1 - \text{Neiekasētie nodokļi\%}}$.

Neiekasētais iedzīvotāju ienākumu nodoklis (IIN) un sociālās iemaksas

- 13) Iedzīvotāju 2020. gada ienākumu sadalījums kvintilēs iegūts ar tuvinājumu, izmantojot Latvijas mājsaimniecību finanšu un patēriņa pētījuma (2017) datus Latvijas Bankas datu bāzē.²⁵
- 14) Bruto deklarēto algu mediāna Latvijā pēc Centrālā statistikas biroja datiem 2020. gadā bija 895 EUR mēnesī.²⁶
- 15) Nedeklarēto darbinieku īpatsvars ekonomikā ir līdz 10,88% no visiem nodarbinātajiem, kā rāda darbu 1. kompleksa rezultāti, kuru pamatā ir Putniņa un Saukas (2015) izstrādātās aptaujas ietvaros iegūtie mikrodati. Augšējā robeža ir šis skaitlis +5%. Augšējā robeža ir šis skaitlis -5%. Robežas ir noteiktas, lai ņemtu vērā precīza nedeklarēto darbinieku skaita nenoteiktību.
- 16) Uzskatāms, ka nedeklarēts darbinieks nopelna minimālo mēnešalgu 430 EUR. Lai ņemtu vērā šī tuvinājuma nenoteiktību, tiek aprēķināta zemākā robeža, pieņemot, ka nedeklarēta darbinieka mēnešalga ir puse no minimālās algas, bet augšējā robeža noteikta pieņemot, ka nedeklarētais darbinieks saņem divas minimālās mēnešalgas.
- 17) Iedzīvotāju ienākumu neuzrādīšanas (aploksņu algu) rādītājs ietilpst robežās no 22,82% līdz 26,68% (atkarībā no vidējo ienākumu kategorijas), kā rāda darbu 1. kompleksa rezultāti, kas iegūti pēc Putniņa un Saukas (2015) izstrādātās aptaujas mikrodatiem. Augšējā robeža ir šis skaitlis +5%. Augšējā robeža ir šis skaitlis -5%. Robežas ir noteiktas, lai ņemtu vērā precīza nedeklarēto darbinieku skaita nenoteiktību.

²⁵ <https://www.bank.lv/en/statistics/stat-data/hfcs>

²⁶ https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_EMP_DS_DSV/DSV010c/table/tableViewLayout1/

- 18) Vidēji vienas personas nenomaksātais iedzīvotāju ienākumu nodoklis un sociālās apdrošināšanas iemaksas paredz, ka personai ir divi apgādājamie, bet nav atskaitāmu atvieglojumu. Atbilstoši šiem pieņēmumiem, izmantojot Finanšu ministrijas sadarbībā ar “Swedbank” izstrādāto kalkulatoru, aprēķinātas nodokļu saistības 2020. gadā atbilstoši dažādiem ienākumu līmeņiem.²⁷

Neiekasētais pievienotās vērtības nodoklis (PVN)

- 19) Pirmās pieejas gadījumā mēs pieņemam, ka neiekasēto PVN varam izmērīt, izmantojot Putniņa un Saukas (2015) aptaujai līdzīgu pieeju, kas 2021. gadā no janvāra līdz maijam paredz anonīmi pa telefonu aptaujāt 800 Latvijas uzņēmumu (respondentu). Izmantojot jautājumos par izvairīšanos no PVN “netiešu” pieeju, lūdzot uzņēmējiem “Novērtējiet, lūdzu, kādu procentu no pievienotās vērtības nodokļa jūsu nozarē strādājošie uzņēmumi 2020. gadā nemaksā, viltojot rēķinus, izmantojot PVN “shēmas” un citus paņēmienus?”, bet pēc tam veicot ekonometriskas korekcijas, lai samazinātu atbilžu neobjektivitāti, bet tad atbildes sverot pēc uzņēmumā maksāto algu apmēra (ekonomiskās aktivitātes aizvietotājs), aprēķinām kopējo neiekasēto PVN apjomu.
- 20) Mēs pieņemam, ka vidējās svērtās algas 95% uzticamības intervāls nosaka augšējo un apakšējo robežu neiekasētā PVN apjoma aprēķinam.
- 21) Mēs pieņemam, ka otra izmantojamā pieeja ir pieeja “no augšas uz leju”, izejot no patēriņa, kas izstrādāta neiekasētā PVN pētījuma ietvaros 2013. gadā un saskaņota ar Dalībvalstu iestādēm, lai nodrošinātu, ka visās Dalībvalstīs neiekasētais PVN tiek aprēķināts vienādi. Atbilstoši šai pieejai veiktie aprēķini iegūti no CASE (2021).²⁸

Uzņēmumu ienākumu nodoklis

- 22) Pirmās pieejas gadījumā mēs pieņemam, ka neuzrādītos uzņēmuma ieņēmumus varam izmērīt, izmantojot Putniņa un Saukas (2015) aptaujai līdzīgu pieeju, kas 2021. gadā no janvāra līdz maijam paredz anonīmi pa telefonu aptaujāt 800 Latvijas uzņēmumu (respondentu). Izmantojot jautājumos par uzņēmumu ienākumu neuzrādīšanu “netiešu” pieeju, pēc tam veic ekonometriskas korekcijas, lai samazinātu atbilžu neobjektivitāti, visbeidzot atbildes sver pēc uzņēmumā maksāto algu apmēra (ekonomiskās aktivitātes aizvietotājs), tādējādi aprēķinot kopējo neuzrādīto uzņēmuma peļņu.

²⁷ <https://web.archive.org/web/2020111202132/https://blog.swedbank.lv/kalkulatori/darba-algas-kalkulators>

²⁸ Ziņojumu publicējis Eiropas Savienības publikāciju birojs (2021) <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bd27de7e-5323-11ec-91ac-01aa75ed71a1>

- 23) Mēs pieņemam, ka vidējās svērtās algas 95% uzticamības intervāls nosaka ienākumu neuzrādīšanas rādītāja augšējo un apakšējo robežu.

Akcīzes nodokļi

- 24) Valsts ieņēmumu dienesta (VID) dati par 2020. gadu dod precīzu akcīzes nodokļu sadalījumu pa dažādiem avotiem (precēm).²⁹
- 25) Tabakas gadījumā neiekasētais nodokļu apjoms aprēķināts atbilstoši pieejai “no augšas uz leju” (vispirms aprēķina smēķētāju skaitu un viņu patērētās tabakas daudzumu, tad to salīdzina ar oficiālajiem tabakas izstrādājumu pārdošanas un nodokļu datiem), pamatojoties uz Juruša, Šmites-Roķes un Gasūnes (2018) veiktā pētījuma datiem.
- 26) Otra izmantojamā pieeja tabakas gadījumā ir pētījums, ko citē Latvijas Valsts ieņēmumu dienests (VID). Tajā lēsts, ka cigarešu kontrabanda vai neuzrādītais cigarešu patēriņš 2018. gadā bijis 18%.³⁰
- 27) Attiecībā uz alkoholu Slimību profilakses un kontroles centrs dod uzticamas aplēses, ka aptuveni 10% no kopējā alkohola patēriņa ir nelegāls vai neregistrēts, bet konkrēti spirtam, kas veido lielāko īpatsvaru alkohola akcīzes nodoklī, šis rādītājs ir 25,3%.³¹
- 28) Kā lēsts Loskutova (2019) pētījumā par Latviju 2018. gadā, no naftas produktiem kopējais benzīna un dīzeļdegvielas patēriņš bija aptuveni 1,53 miljardi litru, legālais patēriņš bija 1,25 miljardi litru, bet nelegālā, neuzrādītā jeb kontrabandas patēriņa summa bija aptuveni līdz 0,28 miljardi litru.³² Uzskatāms, ka augšējā robeža ir +5% no aprēķinātā nelegālā apjoma un/vai neuzrādīšanas rādītāja, bet apakšējā robeža ir -5% no aprēķinātā rādītāja.
- 29) Pārējās akcīzes preces dod nenožīmīgus 2% no kopējiem akcīzes nodokļu ieņēmumiem, tāpēc specifiskiem šai grupai izmantotiem pieņēmumiem ir ļoti maza ietekme uz kopējo neiekasēto nodokļu apjomu, izteiktu EUR. Šādām precēm mēs pieņemam izvairīšanās rādītāju apakšējo robežu, augšējo robežu un bāzi, kas ir vienāda vidējai akcīzes preču zemākajai un augstākajai robežai un bāzei.

Īpašuma nodokļi un citi nodokļi

²⁹ https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/akcizes_precu_aprite_2020.gada_.pdf

³⁰ <https://base.org.lv/wp-content/uploads/2019/06/Prezent%C4%81cija-BASE-forumam-12062019.pdf>

³¹

https://www.spkc.gov.lv/upload/Petijumi%20un%20zinojumi/Atkaribu%20slimibu%20petijumi/Diana/atkaribu_izraisosu_vielu_lietosana.pdf

³² Kontrabandas rādītājs (kontrabandas īpatsvars kopējā preču patēriņā) ir aptuveni vienāds ar par precī neiekasēto nodokļu apjomu.

- 30) Citi nodokļu ieņēmumu avoti, ieskaitot īpašumu, azartspēles, importa nodevas veido salīdzinoši mazu daļu no kopējiem nodokļu ieņēmumiem, tāpēc nav tik būtiski aprēķināt izvairīšanās rādītājus katrai no šīm apakškategoriām.
- 31) Īpašuma nodokļiem, tā kā tie galvenokārt ir regulāri maksājami nodokļi par nekustamo īpašumu, mēs pieņemam, ka ir salīdzinoši grūti no tiem izvairīties, slēpjot pienākumu maksāt nodokļus, tāpēc pieņemtas izvairīšanās rādītājs ir salīdzinoši zems ar apakšējo robežu 2% un augšējo robežu 10%.
- 32) Nodokļu kategorijā “citi”, kur ietilpst azartspēles, imports un transportlīdzekļi, mēs pieņemam, ka pastāv lielāka varbūtība dažādos veidos izvairīties no nodokļiem nekā īpašuma nodokļu gadījumā, tāpēc pieņemam, ka izvairīšanās rādītāji ir lielāki un robežas plašākas, ņemot vērā lielāku nenoteiktību. Konkrēti, mēs pieņemam, ka apakšējā robeža ir 5% un augšējā robeža 20% no bāzes, kas ir abu robežu vidējais rādītājs.

B pielikums: Detalizētas tabulas

B1 tabula: Mājsaimniecību ienākumu sadalījums (vidējie ienākumi pa kvintilēm mēnesī)³³

	EUR, tūkstoši gadā (2017)		EUR mēnesī (2017)	Daļa no kopējiem ienākumiem (%)	Korekcija no mājsaimniecības uz darba ņēmēju un no 2017. uz 2020.
Q1	€	3	€ 225	3,8	
Q2	€	6	€ 472	7,8	
Q3	€	10	€ 850	14,1	1052
Q4	€	17	€ 1406	23,7	
Q5	€	36	€ 3013	50,6	

B2 tabula: Aprēķinātais sadalījums uz vienu uzrādīto darbinieku, bruto alga, EUR mēnesī (2020)

	EUR mēnesī (2020)		EUR gadā (2020)	Pārrēķināta darba ņēmēju daļa (ņemot vērā neuzrādītos)	Aptuvenais neto ekvivalents (2020., pieņemot, ka ir divi apgādājāmie), EUR mēnesī
Q1	€	236	€ 2837	17,82%	€ 210
Q2	€	497	€ 5959	17,82%	€ 442
Q3	€	895	€ 10737	17,82%	€ 763
Q4	€	1479	€ 17748	17,82%	€ 1153
Q5	€	3170	€ 38039	17,82%	€ 2312
Nedeklarēti darbinieki	€	-	€ -	10,88%	

³³ Avots: Latvijas mājsaimniecības finanšu un patēriņa aptauja (Avots: <https://www.bank.lv/en/statistics/stat-data/hfcs>)

B3 tabula: Aprēķinātie ienākumu neuzrādīšanas rādītāji pēc vidējā neto ienākumu līmeņa (2020)³⁴

Vidējās mēneša algas kategorija (EUR, neto)	Aplokšņu algas (%)
0-500	25,28%
500-700	23,04%
700-1000	22,82%
1000+	26,68%

B4 tabula: Aprēķinātie nodokļi, samaksāti vidēji uz vienu nodarbināto atbilstoši deklarētajiem ienākumiem, pieņemot, ka ir divi apgādājamie un nav citu atvieglojumu³⁵

	Uzrādītie EUR mēnesī (2020)		Iedzīvotāju ienākumu nodoklis (IIN; EUR mēnesī)		Sociālās apdrošināšanas iemaksas (SAI), EUR mēnesī (darba devējs un darba ņēmējs)		Kopā	
Q1	€	236	-	€	83	€	83	
Q2	€	497	-	€	174	€	174	
Q3	€	895	€	33	€	314	€	347
Q4	€	1479	€	163	€	519	€	682
Q5	€	3170	€	509	€	1112	€	1622
Nedeklarēti darbinieki	€	-	€	-	€	-	€	-

³⁴ Avots WP1, mikrodatu aptauja, Putniņa un Saukas (2015) metode.³⁵ Avots: izmantojot Finanšu ministrijas un "Swedbank" kalkulatoru 2020. gadam, <https://web.archive.org/web/2020111202132/https://blog.swedbank.lv/kalkulatori/darba-algas-kalkulators>

B5 tabula: Aprēķinātie nodokļi, samaksāti vidēji dažādās nodarbināto kategorijās, pieņemot, ka ir divi apgādājāmie un nav citu atvieglojumu³⁶

	Samaksātais visu darba ņēmēju IIN (milj. EUR gadā)		Samaksātās visu darba ņēmēju sociālās iemaksas kopā (milj. EUR gadā)		Proporcija no kopējiem IIN	Proporcija no kopējām sociālajām iemaksām
Q1	€	-	€	111	0%	4%
Q2	€	-	€	234	0%	8%
Q3	€	84	€	422	5%	14%
Q4	€	414	€	698	23%	24%
Q5	€	1293	€	1495	72%	51%
Nedeklarēti darbinieki	€	-	€	-	0%	0%
Kopā	€	1791	€	2961	100%	100%

³⁶ Avots: izmantojot Finanšu ministrijas un "Swedbank" kalkulatoru 2020. gadam,
<https://web.archive.org/web/2020111202132/https://blog.swedbank.lv/kalkulatori/darba-algas-kalkulators>

B6 tabula: Aprēķinātie nodokļi, nenomaksāti vidēji uz vienu nodarbināto atbilstoši deklarētajiem un nedeklarētajiem ienākumiem, pieņemot, ka ir divi apgādājamie un nav citu atvieglojumu, atbilstoši bāzes scenārijam³⁷

	Aprēķinātais neuzrādīto ienākumu rādītājs (skatiet iepriekš)	Uzrādītie + neuzrādītie EUR mēnesī (2020)		Iedzīvotāju ienākumu nodoklis (IIN; EUR mēnesī)	Sociālās apdrošināšanas iemaksas (SAI; EUR mēnesī)	Kopā	
Q1	25,28%	€	316	€ -	€	111	€ 111
Q2	25,28%	€	665	€ -	€	233	€ 233
Q3	22,82%	€	1159	€ 103	€	407	€ 509
Q4	26,68%	€	2017	€ 270	€	708	€ 977
Q5	26,68%	€	4323	€ 749	€	1517	€ 2266
Nedeklarēti darbinieki	100,00%	€	430	€ -	€	151	€ 151

³⁷Bāzes scenārijā tiek pieņemti darbu 1. kompleksa ietvaros pēc Putniņa un Saukas (2015) metodes veiktās aptaujas mikrodatiem aprēķinātie darbinieku nedeklarēšanas rādītāji un īpatsvars. Tāpat tiek pieņemts, ka neuzrādītie darbinieki saņem minimālo mēnešalgu. Avots nodokļu saistībām pa dažādiem ienākumu līmeņiem: Fin. min un "Swedbank" kalkulators 2020. gadam, <https://web.archive.org/web/20201111202132/https://blog.swedbank.lv/kalkulatori/darba-algas-kalkulators>

B7 tabula: Aprēķinātais rādītājs par izvairīšanos no ienākumu nodokļa un sociālajām iemaksām ar atbilstošajiem neiekasētajiem nodokļiem, izteiktiem EUR un procentos, pamatojoties uz deklarētajiem un nedeklarētajiem ienākumiem pēc bāzes scenārija.³⁸

	Kopā nenomaksātie IIN par visiem darba ņēmējiem (milj. EUR gadā)		Kopā nenomaksātās sociālās iemaksas (milj. EUR gadā)		Aprēķinātā IIN starpība (milj. EUR)		Aprēķinātās neiekasētās sociālās iemaksas (milj. EUR)		Izvairīšanās no IIN rādītājs	Izvairīšanās no sociālajām iemaksām, rādītājs
Q1	€	-	€	149	€	-	€	38	0,00%	25,32%
Q2	€	-	€	314	€	-	€	79	0,00%	25,26%
Q3	€	261	€	547	€	177	€	125	67,73%	22,78%
Q4	€	684	€	951	€	270	€	254	39,43%	26,67%
Q5	€	1901	€	2039	€	609	€	544	32,01%	26,67%
Nedeklarēti darbinieki	€	-	€	16	€	-	€	16	0,00%	100,00%
	€	2846	€	4017	€	1055	€	1056	37,07%	26,28%

³⁸Bāzes scenārijā tiek pieņemti darbu 1. kompleksa ietvaros pēc Putniņa un Saukas (2015) metodes veiktās aptaujas mikrodatiem aprēķinātie darbinieku nedeklarēšanas rādītāji un īpatsvars. Tāpat tiek pieņemts, ka neuzrādītie darbinieki saņem minimālo mēnešalgu.

B8 tabula: Aprēķinātie nodokļi, nenomaksāti vidēji uz vienu nodarbināto atbilstoši deklarētajiem un nedeklarētajiem ienākumiem, pieņemot, ka ir divi apgādājamie un nav citu atvieglojumu, atbilstoši zemākās robežas scenārijam³⁹

	Aprēķinātais neuzrādīto ienākumu rādītājs	Uzrādītie + neuzrādītie EUR mēnesī (2020)	Iedzīvotāju ienākumu nodoklis (IIN; EUR mēnesī)	Sociālās apdrošināšanas iemaksas (SAI; EUR mēnesī)	Kopā
Q1	20,28%	€ 297	€ -	€ 104	€ 104
Q2	20,28%	€ 623	€ -	€ 219	€ 219
Q3	17,82%	€ 1089	€ 84	€ 382	€ 466
Q4	21,68%	€ 1888	€ 243	€ 663	€ 905
Q5	21,68%	€ 4047	€ 692	€ 1420	€ 2112
Nedeklarēti darbinieki	100,00%	€ 215	€ -	€ 75	€ 75

³⁹Zemākās robežas scenārijā tiek pieņemts, ka ienākumu neuzrādīšanas rādītāji un nedeklarēto darbinieku īpatsvars ir par 5% zemāks nekā bāzes scenārijā. Tāpat tiek pieņemts, ka neuzrādītie darbinieki saņem pusi no minimālās mēnešalgas. Avots nodokļu saistībām pa dažādiem ienākumu līmeņiem: Finanšu ministrijas un "Swedbank" kalkulators 2020. gadam, <https://web.archive.org/web/20201111202132/https://blog.swedbank.lv/kalkulatori/darba-algas-kalkulators>

B9 tabula: Aprēķinātais rādītājs par izvairīšanos no ienākumu nodokļa un sociālajām iemaksām ar atbilstošajiem neiekasētajiem nodokļiem, izteiktiem EUR un procentos, pamatojoties uz deklarētajiem un nedeklarētajiem ienākumiem, pēc zemākās robežas scenārija⁴⁰

	Kopā nenomaksātie IIN par visiem darba ņēmējiem (milj. EUR gadā)	Kopā nenomaksātās sociālās iemaksas (milj. EUR gadā)	Aprēķinātā IIN starpība (milj. EUR)	Aprēķinātās neiekasētās sociālās iemaksas (milj. EUR)	Izvairīšanās no IIN rādītājs	Izvairīšanās no sociālajām iemaksām, rādītājs
Q1	€ -	€ 140	€ -	€ 29	0,00%	20,54%
Q2	€ -	€ 294	€ -	€ 59	0,00%	20,22%
Q3	€ 214	€ 514	€ 130	€ 92	60,67%	17,81%
Q4	€ 616	€ 891	€ 202	€ 193	32,73%	21,66%
Q5	€ 1755	€ 1909	€ 463	€ 414	26,37%	21,67%
Nedeklarēti darbinieki	€ -	€ 4	€ -	€ 4	0,00%	100,00%
	€ 2585	€ 3752	€ 794	€ 791	30,72%	21,07%

⁴⁰Zemākās robežas scenārijā tiek pieņemts, ka ienākumu neuzrādīšanas rādītāji un nedeklarēto darbinieku īpatsvars ir par 5% zemāks nekā bāzes scenārijā. Tāpat tiek pieņemts, ka neuzrādītie darbinieki saņem pusi no minimālās mēnešalgas.

B10 tabula: Aprēķinātie nodokļi, nenomaksāti vidēji uz vienu nodarbināto atbilstoši deklarētajiem un nedeklarētajiem ienākumiem, pieņemot, ka ir divi apgādājamie un nav citu atvieglojumu, atbilstoši augstākās robežas scenārijam⁴¹

	Aprēķinātais neuzrādīto ienākumu rādītājs	Uzrādītie + neuzrādītie EUR mēnesī (2020)	Iedzīvotāju ienākumu nodoklis (IIN; EUR mēnesī)	Sociālās apdrošināšanas iemaksas (SAI; EUR mēnesī)	Kopā
Q1	30,28%	€ 339	€ -	€ 119	€ 119
Q2	30,28%	€ 712	€ -	€ 250	€ 250
Q3	27,82%	€ 1240	€ 121	€ 435	€ 556
Q4	31,68%	€ 2165	€ 300	€ 760	€ 1060
Q5	31,68%	€ 4640	€ 815	€ 1628	€ 2443
Nedeklarēti darbinieki	100,00%	€ 860	€ 24	€ 302	€ 326

⁴¹Augšējās robežas scenārijā tiek pieņemts, ka ienākumu neuzrādīšanas rādītāji un nedeklarēto darbinieku īpatsvars ir par 5% augstāks nekā bāzes scenārijā. Tāpat tiek pieņemts, ka neuzrādītie darbinieki saņem divas minimālās mēnešalgas. Avots nodokļu saistībām pa dažādiem ienākumu līmeņiem: Finanšu ministrijas un "Swedbank" kalkulators 2020. gadam, <https://web.archive.org/web/2020111202132/https://blog.swedbank.lv/kalkulatori/darba-algas-kalkulators>

B11 tabula: Aprēķinātais rādītājs par izvairīšanos no ienākumu nodokļa un sociālajām iemaksām ar atbilstoši neiekasētajiem nodokļiem, izteiktiem EUR un procentos, pamatojoties uz deklarētajiem un nedeklarētajiem ienākumiem, pēc augšējās robežas scenārija.⁴²

	Kopā nemaksātie IIN par visiem darba ņēmējiem (milj. EUR gadā)	Kopā nenomaksātās sociālās iemaksas (milj. EUR gadā)	Aprēķinātā IIN starpība (milj. EUR)	Aprēķinātās neiekasētās sociālās iemaksas (milj. EUR)	Izvairīšanās no IIN rādītājs	Izvairīšanās no sociālajām iemaksām, rādītājs
Q1	€ -	€ 160	€ -	€ 49	0,00%	30,39%
Q2	€ -	€ 336	€ -	€ 101	0,00%	30,20%
Q3	€ 306	€ 585	€ 222	€ 163	72,52%	27,82%
Q4	€ 762	€ 1021	€ 348	€ 324	45,64%	31,69%
Q5	€ 2068	€ 2189	€ 776	€ 693	37,51%	31,68%
Nedeklarēti darbinieki	€ 4	€ 51	€ 4	€ 51	100,00%	100,00%
	€ 3141	€ 4341	€ 1350	€ 1380	42,98%	31,80%

⁴²Augšējās robežas scenārijā tiek pieņemts, ka ienākumu neuzrādīšanas rādītāji un nedeklarēto darbinieku īpatsvars ir par 5% augstāks nekā bāzes scenārijā. Tāpat tiek pieņemts, ka neuzrādītie darbinieki saņem divas minimālās mēnešalgas.